

DOI: 10.26104/NNTIK.2022.45.50.021

Алиханов А.А., Гыязов А.Т.

МАМЛЕКЕТТИН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУНУН
БӨЛҮШТҮРҮҮ ТРАЕКТОРИЯСЫ ЖАНА НЕГИЗГИ КРИТЕРИЙЛЕРИ

Алиханов А.А., Гыязов А.Т.

ТРАЕКТОРИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

A. Alikhanov, A. Gyuazov

THE TRAJECTORY OF DISTRIBUTION AND THE MAIN CRITERIA
FOR THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

УДК: 33+51

Азыркы этапта санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукка коркунуч өзгөчө жогору, бул экономикалык коопсуздукка терс факторлордун таасирин күчөтүүдө. Санариптештирүү коопсуздук контекстин түп-тамырынан бери өзгөртүп, жаңы технологияларды жеткиликтүү кылып, бирок алардын инфраструктурасын өнүктүрүүнү талап кылат. Технологиялык лидерликтин шартында мамлекет экономикалык коопсуздукту олуттуу түрдө чыңдоо жана узак мөөнөттүү келечекте анын жогорку деңгээлин камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн алат. Макалада автор экономикалык коопсуздукту камсыз кылуунун маңызын жана анын учурдагы деңгээлин, анын күчтүү жана алсыз жактарын ачып, мамлекеттин экономикалык коопсуздугуна методологиялык баа берген. Документте Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун критерийлерин поликритериалдык баалоого методикалык мамиле каралган, бул колдонуудагы методдордун кемчиликтерин комплекстүү жоюуга өбөлгө түзөт, баалоо Кыргыз Республикасынын расмий статистикасынын негизинде жүргүзүлөт. Сунушталган методологиялык ыкма расмий статистиканын көрсөткүчтөрүнүн баалуулуктарын карап чыгууну эмес, аларды тереңирээк талдоону камтыйт. Жаңы ыкмада Кыргыз Республикасындагы көрсөткүчтөрдүн байкалган маанилери бул көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери менен салыштырылат.

Негизги сөздөр: экономика, санариптештирүү, инновация, технология, экономикалык коопсуздук, коркунучтар, атаандаштык, туруктуу өнүгүү.

На современном этапе угроза экономической безопасности особенно высока в условиях цифровизации, которая усиливает влияние негативных факторов на экономическую безопасность. Цифровизация коренным образом изменяет контекст обеспечения безопасности, делая доступными новые технологии, но вызывая необходимость развития их инфраструктуры. В случае технологического лидерства государство получает возможность значительного укрепления экономической безопасности и обеспечения ее высокого уровня в долгосрочной перспективе. В статье автор раскрывает сущность обеспечения экономической безопасности и ее текущий уровень, а также ее сильные и слабые стороны, и проводятся методические оценки экономической безопасности государства. В работе проводится методический подход к поликритериальной оценке критериев экономической безопасности Кыргызской Республики, что способствует комплексному преодолению недостатков существующих методов, оценка производится с опорой на официальную статистику Кыргызской Республики. Предлагаемый методический подход предполагает не

простой обзор значений показателей из официальной статистики, а их более глубокий анализ. В новом подходе наблюдаемые значения показателей в Кыргызской Республике сопоставляются с пороговыми значениями этих показателей. Экономическая безопасность государства в методическом подходе трактуется автором и анализируется в сравнении его способности противостоять угрозам данной безопасности в сравнении с другими государствами: в мире и в своем регионе – среди стран с аналогичным уровнем и темпом социально-экономического развития и с общим географическим положением и потому сталкивающимися с общими угрозами экономической безопасности и обладающими равными возможностями противостояния этим угрозам.

Ключевые слова: экономика, цифровизация, инновации, технологии, экономическая безопасность, угрозы, конкуренция, устойчивое развитие.

At the present stage, the threat to economic security is especially high in the context of digitalization, which increases the impact of negative factors on economic security. Digitization is fundamentally changing the security context, making new technologies available but requiring the development of their infrastructure. In the case of technological leadership, the state gets the opportunity to significantly strengthen economic security and ensure its high level in the long term. In the article, the author examines the theoretical aspects of organizing economic security in the context of digitalization, as well as the delayed introduction of digital technologies, which strategically undermines economic security, making the state especially vulnerable to the influence of the noted negative factors of this security. The paper provides a methodical approach to the polycriteria assessment of the economic security criteria of the Kyrgyz Republic, which contributes to the comprehensive overcoming of the shortcomings of existing methods, the assessment is based on the official statistics of the Kyrgyz Republic. The proposed methodological approach involves not a simple review of the values of indicators from official statistics, but their deeper analysis. In the new approach, the observed values of indicators in the Kyrgyz Republic are compared with the threshold values of these indicators. The economic security of the state in the methodological approach is interpreted by the author and analyzed in comparison of its ability to withstand threats to this security in comparison with other states: in the world and in its region – among countries with a similar level and pace of socio-economic development and with a common geographical location and therefore facing common threats to economic security and having equal opportunities to confront these threats.

Key words: economy, digitalization, innovation, technology, economic security, threats, competition, sustainable development.

Экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу үчүн анын азыркы деңгээлин, ошондой эле күчтүү жана алсыз жактарын билүү маанилүү. Бул жердеги кыйынчылык мамлекеттин экономикалык коопсуздугуна баа берүүнүн методологиялык жактан камсыздалбагандыгында.

Азыркы этапта санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукка коркунуч өзгөчө жогору, бул экономикалык коопсуздукка терс факторлордун таасирин күчөтүүдө. Санариптештирүү коопсуздук контекстин түп-тамырынан бери өзгөртүп, жаңы технологияларды жеткиликтүү кылып, бирок алардын инфраструктурасын өнүктүрүүнү талап кылат. Технологиялык лидерликтин шартында мамлекет экономикалык коопсуздукту олуттуу түрдө чыңдоо жана узак мөөнөттүү келечекте анын жогорку деңгээлин камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн алат.

Экономикалык коопсуздукту камсыз кылуунун маңызы жана анын учурдагы деңгээли, ошондой эле анын күчтүү жана алсыз жактары Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун критерийлерине поликритериалдык баа берүүгө методологиялык мамилелерди жүргүзүүдө ачыкка чыгышы мүмкүн, бул экономикалык коопсуздуктун кемчиликтерин комплекстүү четтетүүгө өбөлгө түзөт. Колдонуудагы ыкмалар менен баалоо Кыргыз Республикасынын расмий статистикасынын негизинде жүргүзүлөт.

Сунушталган методологиялык ыкма расмий статистиканын көрсөткүчтөрүнүн баалуулуктарын карап чыгууну эмес, аларды тереңирээк талдоону камтыйт. Жаңы ыкмада Кыргыз Республикасындагы көрсөткүчтөрдүн байкалган маанилери бул көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери менен салыштырылат.

Мамлекеттин экономикалык коопсуздугу автордук методологиялык мамиледе анын бул коопсуздукка болгон коркунучтарга туруштук берүү жөндөмдүү-

лүгүн (тандалган критерийлердин контекстинде) башка (референция) мамлекеттер менен салыштыруу аркылуу чечмеленет: дүйнөдөгү (бардык өлкөлөрдүн арасында) жана анын аймагында - социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн деңгээли жана темптери окшош жана жалпы географиялык жайгашуусу бар, ошондуктан экономикалык коопсуздукка жалпы коркунучтарга дуушар болгон жана бул коркунучтарга каршы туруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон өлкөлөрдүн арасында).

Экономикалык коопсуздук критерийлеринин босого (маалымат) маанилери, бир жагынан, дүйнө өлкөлөрүнүн ортосундагы максималдуу маанилер, экинчи жагынан, Евразия экономикалык биримдигинде (ЕАЭБ) эң мыкты баалуулуктар болуп саналат. Бул Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун чектерин эң ишенимдүү аныктоого мүмкүндүк берет. Ар бир жеке критерий боюнча экономикалык коопсуздукту баалоо төмөнкү формула боюнча жүргүзүлөт:

$$ЭБ_{\text{Крит}} = КР_{\text{Крит}} / ЭН_{\text{Крит}}, \quad (1)$$

$ЭБ_{\text{Крит}}$ – ушул критерийге ылайык Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун;

$КР_{\text{Крит}}$ – Кыргыз Республикасындагы бул критерий боюнча экономикалык коопсуздуктун көрсөткүчүнүн мааниси;

$ЭН_{\text{Крит}}$ – эталондук өлкөдө бул критерий боюнча экономикалык коопсуздук көрсөткүчүнүн мааниси.

Кыргыз Республикасынын интегралдык экономикалык коопсуздугу (ИЭС) ошондой эле дүйнөлүк эталонго («Мир» деп белгиленет) жана аймактык эталонго ("ЕАЭБ" деп белгиленет) салыштырмалуу өзүнчө эсептелет. Методологиялык ыкмада мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун көрсөтүлгөн көрсөткүчтөрүнүн алынган маанилерин чечмелөө үчүн автордук шкала иштелип чыккан жана колдонулган.

1-таблица

Регионалдык эталонго (ЕАЭБ) салыштырмалуу Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу	Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнөлүк эталон менен салыштырганда				
	0,10 азыраак	[0,10;0,30)	[0,30;0,60)	[0,60-0,90]	болес 0,90
0,10 азыраак	абдан төмөн	-	-	-	-
[0,10;0,30)	төмөн	төмөн менен чектеш	-	-	-
[0,30;0,60)	төмөн менен чектеш	жетиштүү	жетиштүү	-	-
[0,60-0,90]	достаточная	бийик	бийик	бийик	-
болес 0,90	бийик	очень высокая	очень высокая	очень высокая	очень высокая

«-» – иш жүзүндө байкалбай турган жараксыз баалуулуктар.

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

1-таблицадагы шкала $ЭБ_{\text{Крит(Мир)}}$, $ЭБ_{\text{ГРКрит(Мир)}}$ жана $ИЭБ_{\text{Мир}}$ көрсөткүчтөрүн чечмелөө үчүн колдонулат. Критерийлер боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү таблицадагы 2022-жылга маалыматтар боюнча (же болгон эң актуалдуу маалыматтар боюнча) жүргүзүлгөн. 5-10. Биринчи компонент: мамлекеттин туруктуу өнүгүүсү. Мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнүн критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү 2-таблицада келтирилген.

Таблица 2

Мамлекетти туруктуу өнүктүрүү критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү

Экономикалык коопсуздуктун салттуу критерийлери	Экономикалык коопсуздуктун көрсөткүчтөрү	Кыргыз Республикасындагы көрсөткүчтөрдүн баалуулуктары	Көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери	Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу	
				ар бир критерий үчүн	системалуу түрдө
17 ЦУР ООН программасын ишке ашыруунун жыйынтыгы	туруктуулук индекси 2022 ("sustainable development index", ООН)	73,7 балл (2022)	86,5 баллов (дүйнөлүк максимум 2022: Финляндия)	0,85 (73,7/86,5)	от 0,42 ((0,85+0)/2) до 0,49 ((0,99+0)/2)
			74,1 балл (аймактык лидер ЕАЭБ: Орусия, 2022)	0,99 (73,7/74,1)	
17 ЦУР ООН Сатуу натыйжаларынын жылдык жогорулашы	туруктуу өнүгүү индексинин жылдык өсүү темпи ("sustainable development index", ООН): 2022*100% /2021-100	74,0 баллов (2021), көбөйтүү 2022 г.: 73,7*100% / 74,0-100=-0,40%	85,9 баллов (Финляндия, 2021), өсүү: 86,5*100% /85,9-100=0,70%	-0,57 (-0,40/0,70), барабар 0	
			73,8 (Орусия, 2021), өсүү: 74,1*100% / 73,8-100=0,41%	-0,98 (-0,40/0,41), барабар 0	

Булак: автор тарабынан эсептелген жана түзүлгөн.

2-таблицада алынган жыйынтыктар 17 ЦУР ООН ишке ашыруунун натыйжаларынын критерийи боюнча 2022-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнөгө салыштырмалуу 0,85, ал эми регионго (ЕАЭБ) салыштырмалуу: 0,99, бул абдан жогору. Ошону менен бирге, 17 ЦУР ООН ишке ашыруудагы жыйынтыктардын жылдык өсүш критерийи боюнча 2022-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнө менен салыштырганда да, регионго да (ЕАЭБ) нөлгө барабар, башкача айтканда, өтө төмөн.

ЦУР ишке ашыруунун темпи башка өлкөлөргө караганда жайыраак, Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн артта калышын улантууда,

ошондуктан аны тездетүү керек. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу 2022-жылы мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнүн критерийлеринин (экономикалык коопсуздуктун курамдык бөлүгү) каралып жаткан жыйындысына ылайык 0,42ден (дүйнөлүк көрсөткүчкө салыштырмалуу) 0,49га чейин (дүйнөлүк деңгээлге салыштырмалуу) диапазондо турат. Аймак, ЕАЭБ), башкача айтканда, жетиштүү.

Экинчи компонент: экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү. Экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү 3-таблицада келтирилген.

3-таблица

Экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү

Экономикалык коопсуздуктун салттуу критерийлери	Экономикалык коопсуздуктун көрсөткүчтөрү	Кыргыз Республикасындагы көрсөткүчтөрдүн баалуулуктары	Көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери	Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу	
				ар бир критерий үчүн	системалуу түрдө
дүйнөлүк атаандаштык	глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк индекси ("global competitiveness index 2019", Numbeo)	54,0 балл (2019)	84,8 балл (дүйнөлүк максимум 2019: Сингапур)	0,64 (54,0/84,8)	от 0,61 ((0,64+0,18+1)/3) до 0,94 ((0,81+1+1)/3)
			66,7 балл (ЕАЭБ аймактык лидери: Орусия, 2019)	0,81 (54,0/66,7)	
экспорттун көлөмү ички дүң продукцияга салыштырмалуу	показатель "exports of goods and services (% of GDP)", Всемирный банк, 2021	39,31% ИДП (2021)	211,43% (дүйнөлүк максимум 2021: Люксембург)	0,18 (39,31/211,43)	
			Кыргыз Республикасы ЕАЭБдин регионалдык лидери	1	
экспорттун көлөмүнүн өзгөрүү динамикасы	көрсөткүчтүн наркынын жыл сайын өсүшү "exports of goods and services (% of GDP)" (Дүйнөлүк банк, 2021): 2021*100% /2020-100	31,31% (2020), көбөйтүү 2021 г.: 39,31*100% /31,31-100=25,55%	199,62% (Люксембург, 2020), өсүү: 211,43*100% /199,62-100=5,92%	4,31 (25,55/5,92) барабар 1	
			Кыргыз Республикасы ЕАЭБдин регионалдык лидери	1	

Булак: автор тарабынан эсептелген жана түзүлгөн.

Таблицада алынган 3 жыйынтык көрсөткөндөй, дүйнөлүк атаандаштыкка жөндөмдүүлүк критерийи боюнча 2019-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнө менен салыштырганда 0,64, ал эми регионго (ЕАЭБ) салыштырмалуу 0,81, башкача айтканда, жогору. Экспорттун ИДПга карата катышынын критерийи боюнча 2021-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнөгө салыштырмалуу 0,18, ал эми регионго салыштырмалуу: 1 (Кыргыз Республикасы ЕАЭБдин регионалдык лидери), башкача айтканда, бул абдан жогору.

Экспорттун көлөмүнүн 2020-жылга салыштырмалуу өзгөрүү динамикасынын критерийи боюнча 2021-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнөгө салыштырмалуу 4,31 (1ге барабар), ал эми 1-регионго салыштырмалуу (Кыргыз Республикасы) ЕАЭБдин регионалдык лидери), анда жеш абдан жогору. 2019-2021-жылдары экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн критерийлеринин (экономикалык коопсуздуктун курамдык бөлүгү) каралып жаткан жыйындысына ылайык Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу 0,61ден (дүйнө менен салыштырганда) 0,94кө (регион, ЕАЭБ менен салыштырганда) диапазондо турат, башкача айтканда, өтө жогору.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна поликритериалдык баа берүүгө автордун методологиялык мамилеси иштелип чыккан, анда экономикалык коопсуздук критерийлеринин чектик маанилери такталган жана аларды аныктоо ыкмасы өркүндөтүлгөн. Жаңы ыкма адабияттарда берилген методологиялык иштеп чыгууларга салыштырмалуу бир катар артыкчылыктарга ээ.

Биринчи артыкчылыгы: толуктук – автордук мамиледе баалоо диссертацияда аныкталган мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун критерийлеринин бардык комплексин камтыйт.

Экинчи артыкчылыгы: тактык - сунушталган методологиялык ыкмадагы эсептөөлөр расмий статистикага негизделген жана ошондуктан объективдүү жана ишенимдүү.

Үчүнчү артыкчылыгы: прикладдык фокус - бардык эсептик көрсөткүчтөр Кыргыз Республикасынын

өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тандалып алынат жана анын расмий статистикасында көрсөтүлөт.

Төртүнчү артыкчылыгы: татаалдык – мамиле индикаторлорду дүйнө менен да, регион менен да (ЕАЭБ) салыштырганда экономикалык коопсуздукка интервалдык баа берүүнү камтыйт.

Адабияттар:

1. Концепция цифровой трансформации "Цифровой Кыргызстан 2019-2023", одобренная решением Совета безопасности Кыргызской Республики от 14 декабря 2018 г. №2 [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://www.gov.kg/storage/2020/12/files/program/12/kontseptsiya_tsifrovoy_transformatsii_tsifrovoy_kyrgyzstan_2019_2023.doc (дата обрац.: 08.01.2023).
2. Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики, утвержденная Указом Президента Кыргызской Республики от 20 декабря 2021 года № 570 [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430815> (дата обращения: 08.01.2023).
3. Абдрахимов А.С. Влияние легализации (отмывания) доходов, приобретенных незаконным, преступным путем, на экономическую безопасность Кыргызской Республики / А.С. Абдрахимов // Студенческий форум. - 2022. - № 18-3 (197). - С. 5-10.
4. Агеева О.А. Специфика обеспечения экономической безопасности в условиях цифровизации / О.А. Агеева, Н.К. Кучукова, Ю.Д. Матыцына // Вестник университета. - 2022. - № 4. - С. 100-106.
5. Бегичев М.М. Теневая экономика в контексте угроз экономической безопасности государства / М.М. Бегичев, А.В. Власов, К.Ю. Автомонова // Путеводитель предпринимателя. - 2022. - Т. 15. - № 2. - С. 44-50.
6. Гаджиев Н.Г. Теневая экономика как фактор дестабилизации экономической безопасности государства / Н.Г. Гаджиев, С.А. Коноваленко, М.Н. Трофимов // Теневая экономика. - 2021. - Т. 5. - № 3. - С. 167-182.
7. Краснова В.В. Теоретические аспекты продовольственной безопасности в контексте обеспечения экономической безопасности государства / В.В. Краснова, А.А. Дрындал // Вестник Донецкого национального университета. Серия В. Экономика и право. - 2021. - № 3. - С. 194-202.
8. Шипшова О.А. Обеспечение экономической безопасности государства в условиях глобализации и развития транснациональных корпораций / О.А. Шипшова, Г.С. Рахимова // Russian Journal of Management. - 2020. - Т.8.- № 3. - С.66-70.
9. Тагаев Х.К., Усонов М.М., Кадыров Ш.И. Интеграционные процессы как инструмент повышения конкурентоспособности предпринимательских структур регионов. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. №. 9. С. 144-150.